

Berlin 1936

Oliver Hilmes

Berliin 1936

KUUSTEIST PÄEVA AUGUSTIS

Saksa keelest tõlkinud Mari Tarvas



Originaali tiitel:
Oliver Hilmes
Berlin 1936
Sechzehn Tage im August
Siedler Verlag, 2016

Toimetanud Kristiina Ainelu
Kujundanud Villu Koskaru

© 2016 by Siedler Verlag, München, a division of Verlagsgruppe
Random House GmbH, München, Germany

Tõlge eesti keelde © Mari Tarvas ja Tänapäev, 2017

ISBN 978-9949-85-091-4
Trükitud AS-i Pakett trükikojas

Minu perekonnale

Sisukord

8	Laupäev, 1. august 1936
24	Pühapäev, 2. august 1936
36	Esmaspäev, 3. august 1936
52	Teisipäev, 4. august 1936
64	Kolmapäev, 5. august 1936
80	Neljapäev, 6. august 1936
96	Reede, 7. august 1936
108	Laupäev, 8. august 1936
122	Pühapäev, 9. august 1936
136	Esmaspäev, 10. august 1936
148	Teisipäev, 11. august 1936
160	Kolmapäev, 12. august 1936
172	Neljapäev, 13. august 1936
188	Reede, 14. august 1936
200	Laupäev, 15. august 1936
212	Pühapäev, 16. august 1936
226	Mis neist sai...?
243	Tänu
244	Märkused
263	Allikate ja kirjanduse loend
272	Illustratsioonide allikad



Berliin 1936. aasta suvel. Sajad tuhanded huvilised palistavad iga päev tänavaid ja ootavad, millal sõidab mööda Adolf Hitler.

LAUPÄEV, 1. AUGUST 1936

Riiklik ilmateenistus Berliini ilmast

Pilves selginemistega ilm, kohati sajab vähest vihma. Puhub nõrk edela- ja läänetuul. Pisut jahedam. Õhutemperatuur on 19 °C.

Henri de Baillet-Latour'i sviidis kõlab vaikne telefonihelin. „Kõrgeausus, kell on pool kaheksa,” teatab portjee. „Bon*,” kostab krahv, „ma olen juba ärkvel.” Härra peatub Adloni hotellis, mille töötajad kohtlevad teda erilise austusega, sest Henri de Baillet-Latour on midagi peaministrilaadset. Ometi ei ole ta ühegi vabariigi eesotsas ega ka monarhia regent. Henri de Baillet-Latour on Rahvusvahelise Olümpiakomitee (ROK) president. Kui täna täpselt kell 17.14 heisatakse Berliini olümpiastaadionil olümpialipp, saab kuuekümnenda aastast belglastest kuuteistkümneks päevaks otsekui valitseja õhuruumi üle, mis jääb Berliini spordirajatiste kohale.

Enne seda on Baillet-Latour'i päevakava tihe: ta osaleb koos olümpiakomitee kolleegidega jumalateenistusel, kõnnib pidulikult üles rivistatud Wehrmachi ees ja lõpuks asetab pärja maailmasõjas langenute mälestusmärgi Neue Wache jalamile. Pärast sõjaväelist tseremoniat ütleb Hermann Göring Preisimaa peaministrina ROK-i funktsionääridele tere tulemast.

Vahepeal on kell saanud kaheksa, ka Adloni hotelli ees Pariisi väljakul kõlab marsimuusika, mida katkestavad korduvad äratushüüded ning laul „Rõõmustage elu üle”. „Suur äratus”, nagu seda rituaali kutsutakse, on üks paljudest natsionaalsotsialistide austusavaldustest ROK-ile. Kui Henri de Baillet-Latour oma sviidi aknast seda jälgib, võib ta tunda ennast riigipeana, kelle valitsuse asupaigaks on Adlon. ROK-i funktsionäärid resideerivad kõige paremas piirkonnas: hotelli vastas paikneb

* Hästi (pr). Siin ja edaspidi tõlkija märkused.

Prantsusmaa saatkond, vasakul hiilgab Brandenburi värav ja otse Berliini kõige kuulsama sümboli kõrval asub Blücheri palee, mis kuulub USA-le. Tegelikult peaks võimsas hoones töötama Ameerika saatkond, aga kompleks põles 1931. aastal tühjaks ja ülesehitamine venib. Adloni kõrval on Pariisi väljakul omakorda vana ja auväärne Kunstide Akadeemia ning Wilhelmi tänaval Strousbergi palee, kus paikneb Inglismaa saatkond.

Henri de Baillet-Latour on vahepeal lõpetanud hommikusöögi ja valmistub Adlonist lahkuma. Täna päeva auks paneb *comte** selga eriti pidulikud riided ning kannab halle pükse, sabakuube, kamasse, torukübarat ja uhket ametiketti. Kui Joseph Goebbels teda sellisena näeb, vangutab ta sisimas pead. Oma päevaraamatusse paneb ta kirja: „Olümplased näevad välja nagu kirbutsirkuse direktorid.”

Pauline Straussiga ei ole lihtne asju ajada. Proua Pauline on kuulsas helilooja Richard Straussi abikaasa ja võib võhivõõrastele kõige hullemaid asju näkku öelda. Aga ka sõbrad ja tuttavad ei ole tema legendaarse taktituse eest kaitstud. „Proua Straussile, kes oli teejoomise ajal vastupidi oma harjumusele veel täiesti armastusväärne, tuli nüüd jälle tema poolhüsteeriline üleannetushoog peale,” meenutab krahv Harry Kessler kohtumist Berliini nooblis restoranis. Laudadel on kallis portselan, peened hõbenoad-kahvlid ja lihvitud klaasid, livreedes kelnerid liiguvad peaaegu hääletult läbi ruumi, külalised vestlevad tasakesi. Mitte Pauline Strauss. Kui Kessler jutustab ilmselt mitte just huvitava anekdoodi kuulsast Pariisi gastronoomist, ütleb proua Strauss vahele: „Ta on ju ammu surnud, ammu surnud, enne kui te loo lõppu jõuate! Nojah, kui keegi jutustab nii igavat lugu nii aeglaselt! Vaadake parem seda nuumsiga...” Külalised vaatavad talle üllatunult otsa. „Nojah, seda nuumsiga, seda paksu ohvitseri

* Krahv (pr).

seal laua ääres,” sõnab proua Strauss ja osutab sõrmega üpris korpulentsele leitnandile kõrvallauas. „Ja mis siis? Ma tahaksin nuumseaga vaid natuke flirtida,” kordab proua ja seirab samas järjepanu leitnanti, kuni ta triumfeerides hüüatab: „Noh, näete ometi, nüüd heidab nuumsiga mulle päris armunud pilke. Ma usun, ta tuleb ja istub meie lauda.” Laudkond on kohkunud, samuti seltskonnas viibiv kirjanik Hugo von Hofmannsthal jõllitab häiritult oma taldrikut, ja Richard Strauss vaheldumisi kord punastab, kord kahvatab. Naine olevat kunagi, kui mees talle samasuguse stseeni tõttu etteheiteid tegi, kõigi kohalviibijate ees valjult hüüdnud: „Veel üks sõna, Richard, ja ma lähen Friedrichi tänavale ja võtan endale esimese ettejuhtuva.”

Mõni ime siis, et Pauline Strauss on kõikide hotelliportjeede, kelnerite ja toatüdrukute hirm. Eile ennelõunal saabusid härra ja proua Strauss koos oma majapidajanna Annaga Bristol hotelli. Bristol asub Berliini uhke Unter den Lindeni puiestee ääres kiviviske kaugusel kuulsast Adloni hotellist. Muidugi pakub hotell kõiki moodsaid mugavusi. Nii on ruumikad toad ja sviidid luksusmööbliga ning neil on oma vannitoad. Lisaks on hotellis eriti kaunid seltskonnaruumid: kirjutus- ja lugemistuba on näiteks gooti stiilis, teesalongis on massiivne Inglise nahkmööbel.

Richard Straussil ei ole peaaegu võimalust oma peatuspaiga hüvesid nautida. Eile pidi ta käima proovides, täna pärastlõunal on kavas uue heliteose esmaettekannet ja homme ennelõunal sõidab ta juba Baierimaale. Nii oluline kaasaja helilooja nagu Richard Strauss on nagunii väga tegus: märtsis oli tal Itaalias ja Prantsusmaal kontsertturnee, mis viis kuni Marseilleni välja, aprillis dirigeeris ta Pariisis ja Kölnis ning juunis Zürichis ja taas kord Kölnis. Lisaks leiab 72-aastane Strauss ikka ja jälle aega loominguliseks tegevuseks. Mõne tunni pärast esimest korda ette kantav pala kannab pealkirja „Olümpiahümn” ja see on kirjutatud olümpiakomitee tellimisel tänaseks avapidustuseks. Strauss väidab, et suudab kõike helidesse panna. „Kes tahab olla

õige muusik,” pilkas ta kord, „see peab suutma ka menüüd viisistada.” Strauss on alati näidanud samuti üles usinust ja distsipliini. Stoilise rahuga istub ta oma töölaua taga ja visandab ühe teose teise järel. Aastaid hiljem ütleb Theodor W. Adorno kibekurjalt selle komponeerimismasina kohta: Strauss reetis modernismi ja lipitses seinast seina publikuga – ta olevat pealiskaudsuse meister, kes komponeerivat seda, mida saab rahaks teha.

Koorile ja suurele sümfooniaorkestrile kirjutatud „Olümpiahümn” on ilmsesti usina töö vili, sest sport ei huvita Straussi üldse. Suusatamine passivat Norra maakirjakandjatele, on tema otsus. Kui ta saab 1933. aasta veebruaris teada, et tema elukoht Garmisch peab plaani kehtestada olümpiamängude rahastamiseks erimaks, protesteerib Strauss energiliselt. Ta kirjutab vallavalitsusele: „Eeldusel, et uus maks kodanikele teenib spordimõttetuse kulude katmist ja täiesti tarbetut olümpiapropagandat, ja et ma ei kasuta ühtki spordirajatist; ei bobirada, suusahüppemäge jne, ja loobun heal meelel ka triumfikaartest raudteejaamas, protesteerin ma selle vastu ning taotlen enda vabastamist sellest maksust ja et koormataks neid, kes tunnevad huvi olümpiamängude ja muu säärase pettuse vastu. Mu rahakotti koormavad juba piisavalt laiskade toetamiseks mõeldud riigimaksud, mida nimetatakse hoolekandeks, ja Garmischis eriti laialt lokkav majades kerjamine.”

See protest ei takista Richard Straussi nõudmast kümnet tuhandet riigimarka honorari hümnile loomise eest selle „spordimõttetuse” jaoks; tšekk pühitseb abinõu. Ent see summa on palju suurem, kui olümpiakomitee eelarve maksta võimaldab, ning pikemate läbirääkimiste järel loobub Strauss tasust üldse. Nii pole imeks panna, et ta ei ole sellest tööst eriti vaimustuses. „Ma peletan advendiigavust proletaarlastele olümpiahümnile komponeerimisega,” kirjutab ta 1934. aasta detsembris Stefan Zweigile, „mina, spordi vaenlane ja põlastaja. Jah: jõudeolek on kõikide pahede algus.”

Alustekst valiti välja konkursi teel ning pärineb töötult näitlejalt ja juhuluuletajalt Robert Lubahnilt. Kui Joseph Goebbels taunib, et Lubahni tekst vastab liiga vähe Kolmanda Riigi vaimule, muudetakse mõnda tekstikohta. Lubahni reast „Rahu olgu meie võitlusdeviis” saab „Au olgu meie võitlusdeviis”. Pikemalt mõtlemata saab sõnastusest „Õiguse vägi olgu kõige kõrgem” hoopis „Truudus vande ole kõige kõrgem”. Tahes tahtmata pidi Lubahn leppima, olümpiakomitee kui hümnitellija ei esita vastuväidet – ja Richard Straussil on ilmselt ükskõik.

Vahetult enne neljainutilise heliteose valmimist 1934. aasta detsembris pöördub Strauss riigikantselei juhataja Hans Heinrich Lammersi poole ning palub luba Hitlerile hümnitette mängida, sest temale, juhile ja olümpiamängude eestkostjale peab see ju esmajoonel meeldima. Pikema kirjavahetuse järel – Hitleri huvi kohtumise vastu ei ole sama suur kui Straussi oma – lepitakse kokku aeg 1935. aasta märtsi lõpuks. Erakontserdi järel, mis leiab aset Hitleri korteris, kingib Strauss oma füürerile hümnit signeeritud eksemplari, mille too suure tänuga vastu võtab.

Straussi lipitsemisel režiimi ees on üpris proosalised põhjused. Tema uue ooperi „Vaikiv naine” esietendus peaks toimuma 1935. aasta juunis Dresdenis. Propagandaminister Joseph Goebbels on selle teose vastu, sest libreto autoriks on Stefan Zweig, kes on juudina Kolmandas Riigis *persona non grata*. Siiski annab Hitler ooperile eriloa, mille eest Strauss soovib ilmselt „Olümpiahümniga” tänada. Siiski satub maailmakuulus helilooja üsna pea Natsi-Saksamaal raskesse olukorda, kui Gestapo kätte satub Straussi kiri Stefan Zweigile, milles too naeruvääristab omaenda tegevust riigi muusikakojas presidendina. 1935. aasta juulis peab Strauss sellest ametist tagasi astuma, veel kahe etenduse järel võetakse „Vaikiv naine” programmist maha. Vähem kuulsale loovisikule oleks selline vahejuhtum tähendanud lõppu. Aga Richard Strauss on liiga oluline, et natsionaalsotsialistid

saaksid temata pikemalt hakkama. Aasta hiljem – 1936. aasta suvel – on afäär unustatud ja Strauss tohib oma „Olümpiahümni” ise sisse õnnistada. Kui proua ja härra Strauss istuvad Bristolis niinimetatud terrassisaalis hommikusöögilauas ja Pauline terroriseerib teenindajaid nagu tavaliselt, mõtleb Richard pigem tänasele pärastlõunale, kui tal tuleb dirigeerida rohkem kui saja tuhande proletaarlase ees.

„Kus me päriselt oleme?” küsib Max von Hoyos oma naabrilt Hannes Trautloftilt. Max on just ärganud ja tal ei ole aimugi, kui kaua ta magas. Ta haigutab, hõõrub silmi ja ringutab käsi. „Ikka veel Elbel,” kostab Hannes. Max ei tundu eriti imestavat. „Mul on kõht tühi!” hüüab ta ja hüppab koist välja. Mehed jagavad kabiini Usaramo-nimelisel aurikul ja on teel Hamburgist Hispaaniasse. Koos veel rohkem kui kaheksakümne isikuga kuuluvad nad rühma, mida kutsutakse Unioni reisiseltskonnaks. See selts koosneb üksnes meestest, kes käituvad kummaliselt ja hoiavad teistest reisijatest eraldi. Kui küsida, mis on nende reisi eesmärk, ei saada vastust. Tundub, et härrased ei ole jõukad ristlusturistid, sest selleks ei liigu nad piisavalt elegantselt. Neid võiks peaaegu et pidada sõduriteks, ent selle vastu räägib asjaolu, et nad kannavad tsiviilriideid. Silma torkab ka see, et neil on rohkesti pagasit. Mis on küll nendes paljudes suurtes kastides, mis Hamburgis pardale toodi? Ka nüüd rüütatakse end vaikimisse. Kindel on see: Unioni reisiseltskonnaga on midagi valesti.

Berliini Lustgarteni väljakul algab kell 12 Hitlerjugendi miiting. Ligi kakskümmend üheksa tuhat poissi ja tüdrukut seisavad rivis valvel. Linnast lossi katuselt paistab kätte ulatuslik ala, mis jääb vana muusemi, Berliini toomkiriku ja lossi vahele. Inimmassis ei ole võimalik kedagi eristada. Nagu palju muudki nendel päevadel, on seegi marss võimas demonstratsioon, mis

on suunatud välisturistidele. Adolf Hitler saab oma noorsugu usaldada, on kirjas läkituses, mida võib pidada ka hoiatuseks.

Programm on paigas nagu kellavärk. Rahvusvahelise Olümpiakomitee tervitus lõppes täpselt õigel ajal, misjärel peavad aukülalised liikuma vaid mõne meetri, vana muuseumi kuppelsaalist hoone ette. Paraadtrepile, mis viib muuseumist Lustgarteni väljakule, on püstitatud kõnepult, millest kõnelevad nüüd üksteise järel Hitlerjugendile riigi noortejuht Baldur von Schirach, spordijuht Hans von Tschammer und Osten, kasvatusminister Bernhard Rust ja viimaks Joseph Goebbels. „Imposantne näitemäng,” märgib propagandaminister oma päevaraamatusse. „Mida erakordset oleks sellisel puhul võimalik öelda? Siis tuleb olümpiatuli. Haarav silmapilk. Sajab natuke.”

Tõrvikuteatejooks olümpiatulega lõpeb esialgu Lustgarteni väljakul ega ole – nagu võiks arvata – Vana-Kreeka traditsioon, vaid selle mõtles välja Würzburgi spordifunktsionäär. 54-aastane Carl Diem on organiseerimiskomitee peasekretärina Berliini olümpiamängude keskne kuju. Enam kui kolme tuhande kilomeetri pikkune jooksudistants, mis kulges Olümpiast Ateena, Delfi, Thessaloniki, Sofia, Belgradi, Budapesti, Viini, Praha ja Dresdeni kaudu Berliini, rajavat silla antiikajast uusaega, väitis nutikas Diem. Et antiikolümpiamängudel tõrvikutega ei jookstud, ei ole Diemi arvates üldse tähtis, talle on oluline jätta Berliini mängudest võimalikult pidulik mulje. Joseph Goebbels, kelle propagandaministerium vastutas Lustgarteni noorte meeleavalduse korraldamise eest, on mõttest otsekohe vaimustatud. Goebbels laseb tõrvikukandjatel joosta Hitlerjugendi spaleeri vahelt läbi vana muuseumi ette ja süüdata seal tulealtari. Seejärel jookseb noor tõrvikuga mees Berliini lossi ette ja läidab seal rahvaste lippude altaril teise tule.

Rahvusvahelise Olümpiakomitee esindajaid ja teisi aukülalisi ootab nüüd hulk limusiine, et sõidutada neid Wilhelmi tänavale riigikantsleri paleesse. Seal võtab sõna Henri de Baillet-Latour

ja tänab Hitlerit saksa külalislahkuse eest. Majaperemees vastab lühidalt ja rõhutab mängude rahvaid ühendavat iseloomu. Kell 14 algab programmi järgi eine.

Kella 15 ja 15.07 vahel lahkuvad Hitleri külalised olümpiastaadioni suunas. Autokolonn pöörab Wilhelmi tänavalt niinimetatud Via Triumphalisele. Nõnda nimetavad korraldajad rohkem kui üheteistkümne kilomeetri pikkust pidutänavat linna idaosas asetseva Lustgarteni ja lääneosas asetseva olümpiastaadioni vahel. Vanas Roomas sisenes mööda Via Triumphalist võidukas väejuht pidulikult linna, Berliinis liugleb seda teed mööda oma lahtises Mercedeses Adolf Hitler mängudele, mis toimuvad Rooma amfiteatrit meenutaval areenil. *Panem et circenses*.*

Kogu teed palistavad ülisuured haakristi- ja olümpialipud ning seda turvab nelikümmend tuhat SA-meest. Spaleeri taga seisavad sajad tuhanded uudistajad, sest programmi järgi hakkab füürer kell 15.18 olümpiastaadionile sõitma.

Kusagil selles rahvahulgas on ka 35-aastane ameeriklane, kelle nimi on Thomas Clayton Wolfe. Tom, nagu sõbrad teda kutsuvad, on pärit Põhja-Carolina osariigist Asheville'ist ja saabus Berliini alles hiljuti. Tom on auväärne vägilane ja teda on tõesti raske mitte märgata, ta on ligi kahe meetri pikkune ja kaalub umbes 120 kilo. Teda võiks pidada kuuletõukajaks, aga see ei ole kaugeltki nii. Tom on kirjanik – isegi üpris kuulus –, kelle esimese teose „Look Homeward, Angel” („Vaata kodu poole, ingel”) andis saksa keeles välja Rowohlti kirjastus. Ernst Rowohltile – Tomi kirjastajal – õnnestus seda romaani saksa keeles avaldades saavutada märkimisväärne menu: kriitikud väljendasid entusiasmi Uue Maailma kirjaniku üle ja mõne aastaga müüdi raamatut üle kümne tuhande eksemplari.

* Leiba ja tsirkust (ld).